

לדרכי פרשנותו של ר' אברהם סבע בפירושו על התורה

ר' אברהם סבע (להלן: ר"א"ס) נולד בעיר סאמורה שבקסטיליה אשר בספרד באמצע המאה החמש-עשרה. עם גירוש היהודים בשנת 1492 נדד לעיר נימארש שבפורטוגל, אך גם שם לא שפר עליו גורלו. לאחר ששני בניו הוטבלו לנצרות בעל כורחם, עזב ר' אברהם את העיר ועבר לליסבון, כשהוא מותיר אחריו את ספרייתו העשירה. עם היכנסו לליסבון הוטל לבית האסורים, שם שהה ששה חודשים. אח"כ הועבר לארזיליא, ועם שחרורו נדד, כרבים מגולי ספרד, לצפון-אפריקה. לאחר שהייה של כארבעה-עשר חודשים בעיר אלקצר אלכביר שעל החוף הצפון-מערבי של מרוקו, הגיע ר"א"ס בשנת 1497 לעיר פאס, מרכז התורה והחכמה בצפון-אפריקה כולה. בבואו לפאס חלה במחלה קשה, אך החלים ושב לדרוש ברבים, כפי שעשה עוד בקסטיליה מולדתו. ידוע, כי בשנת 1508 שהה בעיר תלמסאן, אך ממועד זה ואילך אין בידינו מידע בדוק על קורותיו. ההשערה המקובלת על החוקרים היא, שהוא שם פעמיים לאדריאנופול שבתורכיה, על מנת להדפיס בה את פירושו על התורה. מאדריאנופול הפליג לאיטליה, אך נפטר בלב ים מול חופי וירונה. שנת פטירתו איננה ידועה, אך ברי, שבשנת 1538 לא היה עוד בחיים.¹

עוד בספרד החל ר"א"ס לכתוב את פירושו על התורה, שאותו כינה בשם 'צרוור המור'. כמו כן חיבר בקסטיליה את ספרו ההלכתי המקיף 'צרוור הכסף'. בנימארש שבפורטוגל השלים את הפירוש לתורה וכתב פירושים לחמש המגילות ולמסכת אבות. כאשר נאלץ לנדוד לליסבון, נטל עמו את חיבוריו, אך בשל האיסור שהטילו השלטונות הנוצריים על הכנסת ספרים הכתובים עברית לעיר, קבר את כתביו מתחת לעץ זית מחוץ לעיר. בבואו לפאס כתב מחדש את 'צרוור המור', פירושו על התורה, וכן פירושים על מגילת רות², על מגילת אסתר³ ועל מסכת אבות⁴. בעיר תלמסאן חיבר שני חיבורים קבליים⁵. כמו כן חיבר פירוש על הפרק הראשון של מסכת ברכות (פירוש זה לא שרד). מעדות בלתי ישירה מסתבר, שחיבר גם פירוש לספר תהילים⁶.

פירושו של ר"א"ס לתורה נכתב בשנת 1500 לערך, כפי שהוא עצמו מעיד, אגב דיונו בשאלה מדוע נכתבו מסעי בני-ישראל בתורה: "מיום אשר גלינו מארצנו עד היום הזה, שהוא קרוב מאלף וחמש מאות שנה, יעלו המסעות לאין מספר, כשתוציא אלף וחמש מאות שנה לארבעים ארבעים

¹ לסיכומים מפורטים על תולדות חייו של ר"א"ס, ראה: י"מ טולידאנו, נר המערב, ירושלים, תרע"א, עמ' 81-83; נ"י ליבאוויטש, ר' אברהם סבע וספריו, ברוקלין, תרצ"ו; הקדמתו של אברהם גרוס ל-צרוור המור, מהדורת יוסף אלנקווה, ח"א, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 19-24; דן מנור, 'לתולדותיו של ר' אברהם סבע, מחקר ירושלים במחשבת ישראל ב (תשמ"ג), עמ' 208-231.

² אשכול הכופר על מגילת רות, ברטפלד, תרס"ח.

³ אשכול הכופר על מגילת אסתר, דרהוביץ, תרס"ד.

⁴ הפירוש, אשר רק חלקו שרד (מפרק ד משנה טו), ספון עדיין בכתב-יד (נמצא באוסף מרצבך שלפרנקפורט ומספרו: Heb. 8°163,1).

⁵ שני החיבורים הם: פירוש התפילות על דרך הסוד ו-פירוש על עשר ספירות. כמו כן העתיק ר"א"ס ספר קבלי אחר, בשם לבנת הספיר, ראה: משה חלמיש, 'על המקובלים במרוקו', דעת 16 (תשמ"ו), עמ' 93.

⁶ לפרטים מלאים על חיבוריו של ר"א"ס ראה: דן מנור, 'כתבי ר' אברהם סבע', ספונות יח (תשמ"ה), עמ' 317-338. מן הראוי לציין, כי הפירוש על נבואות חגי וזכריה, שפורסם ע"י אברהם גרוס (Abraham Gross, 'R' Abraham Saba's Abbreviated Messianic Commentary on Haggai and Zechariah', in: Isadore Twersky (ed.), *Studies in Medieval Jewish History*, Massachusetts - London 1979, vol. 1, pp. 389-401) אינו חיבור עצמאי, אלא חלק מפירושו למסכת אבות.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

שנה, ובכל ארבעים שנה ארבעים ושניים מסעות, וכל שכן וכל שכן, שאם נמנה המסעות שהלכנו מעת שגלינו מספרד עד היום, שהם שמונה שנים⁷ וכו'.

'צורר המור' זכה לפופולריות רבה בקרב ציבור הלומדים והמוני בית ישראל, ויעידו על כך מספרם הרב של כתבי-היד שלו ששרדו ומספרן הרב של המהדורות שבהן נדפס⁸. תכליתו של מאמר זה היא לתאר בקצרה אף דרכי פרשנותו העיקריות של ר"א"ס, מבלי להיכנס לביורר שיטתו בנושאים תיאולוגיים-פילוסופיים המצויים ב'צורר המור' למכביר⁹.

בפירושו של ר"א"ס לתורה אפשר למצוא את ארבע דרכי הפרשנות הקלאסיות: פשט, רמז, דרש וסוד.

פשט

ר"א"ס מבחין בביורר בין פירוש פשטי לבין דרש. בביאורו על דברים, ל"א, כד, הוא כותב: "ואמר: 'ייהי ככלות משה לכתב את דברי התורה הזאת' לרמזו, שאעפ"י שכתב השירה הזאת ללמדה את בני ישראל (שם, שם, כב), אינה נקראת תורה אלא אם היא שלמה, ולכן כילה לכתוב את התורה הזאת על השירה שכתב בראשונה. וזהו: 'ייהי ככלות משה לכתב את דברי התורה הזאת על ספר', כלומר: בעניין שייקרא ספר ולא יחסר בו אפילו קוצו של יו"ד. וזהו לפי הפשט, כי לפי מדרש ז"ל, השירה נאמרה על כל התורה, כאומרם: חייב אדם לכתוב ספר תורה לעצמו, שנאמר: 'ועתה כתבו לכם את השירה הזאת' (דברים, ל"א, יט)¹⁰.

בביאורו לפרשת שלח הוא תוהה, מדוע מנה הכתוב את המרגלים ששלח משה לתור את הארץ לא כסדר הדגלים ולא כסדר תולדותם (במדבר, י"ג, ד-טו). לאחר שהוא דוחה את הדעה, שהמרגלים נמנו לפי שבחם ומעלתם¹¹, בטענה, שמטעם זה היה על הכתוב למנות את יוסף בראשונה, שהרי מעלתו הייתה גדולה ממעלת אחיו, הוא מוסיף: "ואם דברי דרש - נקבל, אבל לפי הפשט אני אומר, כי זה דבר הלמד מעניינו, כי אלו האנשים הלכו לתור את ארץ כנען לחבבה בעיני ישראל, וא"כ סדר המניין בכאן לא היה אלא לפי מעלת ארץ ישראל ולפי החיבה שחיבבו אותה, ולכן המאוחר בכאן הוא אשר איחר פעמי מרכבותיו לארץ ישראל, כמו גד, שנשאר חוצה לארץ"¹² וכו'.

בדונו בבקשתו של משה: "יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה" (במדבר, כ"ז, טז), הוא כותב: "ואמר: 'אלהי הרוחות' ולא 'אלהי הנשמות והנפשות', לפי שרצה משה לשאול איש ממוצע, כמו הרוח הממוצע בין הנשמה והנפש, כי אם יהיה בעל נפש ינהיג את העם במידת הדין, ואם יהיה בעל נשמה לא ידקדק כל כך, לזה אמר 'אלהי הרוחות', שיהיה ממוצע להנהיג את העם. ולכן השיבו [=ה']:' איש אשר רוח בו" (שם, שם, יח). והוא מוסיף: "והדרשה תידרש, ואין זה פשוטו. 'איש על העדה' - איש גיבור חיל, צדיק וחסיד... כנגד הגבורה אמר: 'אשר יצא לפניהם' (שם, שם, יז), כאיש חיל ולא ישב בביתו... ואשר יוציאם ואשר יביאם' - בזכויותיו. והשם השיבו: 'קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו', כי בזה כלל עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה'"¹³.

⁷ כל הציטוטים מצורר המור במאמר זה לקוחים מן המהדורה שיצאה לאור בקראקא בשנת שני"ה (ד"צ ירושלים). הציטוט לדליל לקוח מהפירוש במדבר, דף כג, ע"ב.

⁸ לפירוט המהדורות ראה, הרב מנחם כשר וי"ד מנדלבוים, שרי האלף, ירושלים, תשמ"ד, ח"א, עמ' צה, מספר 136; מנור, כתבי (לעיל הערה 6), עמ' 321-32 (כתבי-יד), 32-323 (דפוסים).

⁹ נושאים אלה נידוני בחלקם בדיסרטציה של אברהם גרוס: *The World of R. Abraham Saba*, Harvard University, 1982.

¹⁰ דברים, דף ל, ע"א. לדברי חז"ל ראה: סנהדרין, דף כא, ע"ב, רמב"ם, הלכות תפילין מזוזה וספר תורה, ז, א.

¹¹ והיא דעת הרמב"ן בפירושו על פסוק ד שם.

¹² במדבר, דף יא, ע"א.

¹³ שם, דף כא, ע"ב. בהמשך ר"א"ס מבאר את כל תשובת ה' למשה. לביאורים נוספים שרא"ס מעיד עליהם שהם פשטיים, ראה: שמות, דף יב, ע"ב ('יוסף דבר אין להאריך בזה, אלא להאמין האמת כפשוטו של מקרא') ודף יד, ע"ב;

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

רמז

בהסבירו מדוע נסמכו פרשיות עשיית הכיור (שמות, ל', יז-כא), שמן המשחה (שם, שם, כב-לג) והקטורת (שם, שם, לד-לח) לפרשיות המשכן (שמות, כ"ה-ל') ומחצית השקל (שם, ל', יא-ז), הוא כותב: "אח"כ ציווה שיעשו כיור וכנו לרחצה, ופירש סדר עשיית שמן המשחה ועשיית הקטורת, כי זה סיום כל ענייני המשכן. והרמז בזה, כי מיד ציווה: 'ונתנו איש כפר נפשו לה' (שם, שם, יב), להודיענו, שכל ענייני המשכן הם לתועלת ישראל ולהשלים נפשם ולכפר על חטאתם, ולא יתגאו לילך אחרי השררה והמעלה. לפני הש"י לא ניכר שוע לפני דל, והַדְבֵק אל הש"י הוא הכלי השבור, והוא לב נשבר ונדכה, וזהו 'מחצית השקל', ולא שקל שלם"¹⁴. פרשת הקטורת נועדה לרמוז, לדידו, "כי תכלית התורה היא להשלים הנפש בעולם הבא ולקשרה למעלה, וזהו 'קטורת', שמקשר הדברים, כמו: 'שרי קטרין'¹⁵. ולאחר שהוא מסיים את הביאור, הוא מסכם: "זה כלל הפרשה כולה ע"ד רמז"¹⁶.

דרש

רא"י מרבה לפרש את פסוקי התורה עפ"י מדרשי חז"ל. כמעט בכל ביאור הוא מצטט משני התלמודים ומהמדרשים¹⁷. בדרך כלל הוא מעדיף את הדרש על פני הפשט, כפי שניתן לראות, למשל, מביאורו לראשית פרשת שלח, שבה הוא דן, בדרך אגב, גם במזמור כ"ה בתהילים: "ידוע, כי השם יתברך הוא טוב וישר, וכבר כתב בתורתו: 'ובחרת בחיים' (דברים, ל', יט). ולא לצדיקים בלבד, אלא אפילו לרשעים, כאומר: 'טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך' (תהילים, כ"ה, ח), וכל שכן ש"י דרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו' (שם, שם, ט). ופירוש זה יהיה על דרך שאמרו במדרש: 'הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האמים כי גבר עלינו חסדו' (תהילים, קי"ז, א-ב). וכי בשביל שגבר עלינו חסדו יהלוהו כל גוים, אבל אמרו, כי פירוש 'הללו את ה' כל גוים', וכל שכן אנחנו, ש'יגבר עלינו חסדו'¹⁸. וגם לפי הפשט נראה שפירושו ברור: 'הללו את ה' כל גוים' אחר ש'יגבר עלינו חסדו' והרבה עלינו קרבנות שבעים פרים כנגד שבעים אומות, בעניין שיהיו כפרה עליהם. ועם כל זה דרך הדרש היא דרך סלולה"¹⁹.

לא אחת רא"י מצטט את מדרשי חז"ל בליווי דברי שבח לפירושים המובאים בהם. בבארו את סדרי האכילה בבית יוסף, שעה שאחיו סעדו על שולחנו במצרים, רא"י מסביר, כי התיאור. "וישימו לו לבדו ולהם לבדם ולמצרים האכלים אֶתו לבדם" (בראשית, מ"ג, לב) מלמד על מעלת יוסף, "כי המצריים אינם אוכלים בשר, לפי שהם עובדים למזל טלה והוא היה שוחט את אלוהיהם בפניהם בלי פחד והיה אוכל ומאכיל לאחרים. ויפה דרשו רז"ל, כי לפי שהוא היה חושדם שהיו אוכלים איבר מן החי, רצה הקב"ה, שבדבר שחשדם - בו יחשדוהו, וזהו: 'וישימו לו לבדם ולהם לבדם'²⁰; בדונו בשמות בני ישראל שירדו עם יעקב מצריימה (בראשית, מ"ו, ח-כז), הוא כותב: "מצאתי במדרש עניינים נפלאים בפרשה זו בעניין השמות ובשינוי השמות ובחשרון שחסרו מהם,

ויקרא, דף ג, ע"א (ויהנה זה טוב לפי הפשט ודרך אמת סלולה ליודעים") ודף יד, ע"ב י במדבר, דף כב, ע"א ("ורבותינו לקחו דרך אחרת... ודרך הפשט צלולה").

¹⁴ שמות, דף כג, ע"א.

¹⁵ דניאל, ה', יב, אולם שם כתיב: "ומשרא קטרין".

¹⁶ שמות, דף כג, ע"ב. לביאורים נוספים על דרך הרמז, ראה למשל: ויקרא, דף יד, ע"ב.

¹⁷ רא"י מרבה לצטט ממדרש הנעלם וממדרש הגלוי, אך גם ממדרש משלי, מספרי, מפרקי דרבי אליעזר ועוד.

¹⁸ פסחים, ק"ח, ע"ב; ילקוט שמשני, ח"ב, רמז תתעג, ועוד.

¹⁹ במדבר, דף י, ע"ב.

²⁰ בראשית, דף נו, ע"א. לדרשת חז"ל ראה, מדרש תנחומא, מהדורת שלמה בובר, לבוב, תרמ"ג (ד"צ ירושלים), ח"א, דף ז, ע"ב, סוף אות ו.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ולא אאריך בכולם אלא בקצת מהם²¹; בפירושו לפרשת המקלל (ויקרא, כ"ד, י-יב) הוא עומד על הקושי שבשימוש בפועל 'ויצא', למרות שהכתוב אינו מבאר מהיכן יצא ומתוך: "ויפה אמרו, שיצא מפרשה של מעלה, שפירושו שיצא מכלל התורה הניתנת לבני ישראל" וכו'²². נבארו את דברי בני ישראל למשה: "יכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם" (במדבר, י"א, ה) הוא כותב: "ראה יופי דבריהם, שאמרו חכמים ז"ל: 'חס מן המצוות'²³, כי זה יורה על כל מה שכתבנו, שהיו בורחים מן התורה ומן המצוות" וכו'²⁴.

באופן מיוחד רא"ס מרבה להשתמש במדרשי חז"ל על מנת לבאר סמיכות פרשיות. בעומדו על סמיכותה של פרשת יהודה ותמר לסיפור מכירת יוסף, הוא משבח את הסברם של חז"ל לעניין זה, אף שבהמשך הוא מביא גם ביאור פשטי: "ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו" (בראשית, ל"ח, א) - יפה דרשו רז"ל סמיכות הפרשה, לפי שהורידוהו אחיו מגדולתו²⁵. והנראה מפשט הכתוב, כי יהודה ראה בצרת אביו, שהיה בוכה ומתאבל תמיד על בנו, וראה יהודה בעצמו שהוא הגורם מכירת אחיו, ולפי שלא יכול להתאפק לראות בצרתו, נתחרט מחטאתו והודה על פשעו וירד מגדולתו הוא מעצמו, לפי שאינו דומה המתבייש מעצמו למתבייש מאחרים²⁶.

בבארו את הקשר שבין פרשת השמיטה (ויקרא, כ"ה, א-כד) לפרשה שאחריה, העוסקת באדם שירד מנכסיו ונאלץ למכור עצמו לעבד, הוא מביא שתי דרשות של חז"ל: "... ולפי שהשמיטה היא עיקר כל הטובות וכל הרעות דרשו סמיכות הפרשיות ואמרו: לא חזר בו - מוכר מטלטליו, דכתיב: 'וכי תמכרו ממכר' (שם, שם, יד) וגו'. לא חזר בו - סוף מוכר את ביתו, דכתיב: 'כי ימוך [אחיד] ומכר מאחזתו'. לא חזר בו - סוף מוכר את עצמו, דכתיב: 'ונמכר לך' (שם, שם, לט)²⁷. וכן דרשו בכאן, שהיא אזוהרה לעשו הרשע כשהיו ישראל בידו, שלא יכביד עליהם עול הגלות, וזהו: 'לא יעבד [צ"ל: תעבד] בו עבד עבד' (שם, שם, לט)... 'כי עבדי הם' (שם, שם, מב) ולכן: 'לא תרדה בו בפרך' (שם, שם, מג), כי לא יהיה בידך לעד לעולם, כי עת קצוב יש לו לצאת, כאמרו: 'אני ה' בעתה אחישנה' (ישעיה, ס', כב), וזהו: 'עד שנת היובל יעבד עמך' (ויקרא, כה, מ) ואח"כ: 'ויצא מעמך' (שם, שם, מא)²⁸.

סוד

במספר מקומות ביצור המור' רא"ס טוען, שאין הוא עוסק בתורת הקבלה ובסודות התורה. בביאורו לפרשת חיי שרה הוא קובע את שנת 1648 כשנה שבה התרחשה הגאולה ותחיית המתים,

21 שם, דף נט, ע"א.

22 ויקרא, דף טו, ע"א; לדרשת חז"ל ראה: תנחומא, בובר, ח"ב, דף נא, ע"ב.

23 ראה: ספרי דבי רב על ספר במדבר, מהדורת הורוביץ, לייפציג, תרע"ז (ד"צ ירושלים, תשכ"ו), עמ' 86 שו' 20-23.

24 במדבר, דף ט, ע"א. לביאורים נוספים עפ"י מדרשי חז"ל, ראה למשל: בראשית, דף נ, ע"ב, דף סב, ע"ב ('ויעשיו זיכני השם ומצאתי מאמר אחד [=של חז"ל] מסייע לדבריי') ודף סג, ע"א ('מפני שראיתי בזאת הפרשה פירושים שונים מהדרשנים, הבאתי מאמר זה, לפי שיש בו כל הפירושים שעושים, והם מהמדרש שדרשו ז"ל'); שמות, דף ד, ע"א ('אח"כ מצאתי המדרש כולו וזה נוסחיו'); במדבר, דף ז, ע"א.

25 ראה. למשל, תנחומא, בובר, ח"א, דף צב, ע"א, אות יב: "מהו 'וירד'! שהורידוהו מגדולתו. למה? שמינו אותו מלך עליהם, כיוון שמכרו את יוסף נכנסו אצל אביהם לנחמו [לא] ביקש להתנחם. אמרו: עכשיו הזקן מקפיד עלינו, מה עשו? עמדו ונידו אותו, שנאמר, 'וירד יהודה'".

26 בראשית, דף נא, ע"א.

27 ראה קידושין, כ, ע"א; תנחומא, בובר, ח"ב, דף נב, ע"ב.

28 ויקרא, דף טז, ע"א-ע"ב. למרות שמדברי רא"ס ('ויעוד דרשו') משתמע, שהפירוש לקוח מדרש חז"ל, הוא למעשה מהזוהר. לביאורים נוספים בעניין סמיכות פרשיות, המבוססים על דרשות חז"ל, ראה, למשל: במדבר, דף ד, ע"ב; דף י, ע"א, דף יג, ע"א; דברים, דף יב, ע"ב. יש להעיר, שרא"ס מבאר סמיכות פרשיות לא רק עפ"י דרשות חז"ל, אלא גם עפ"י פשט הכתובים, ראה למשל, ויקרא, דף ז, ע"ב; במדבר, דף כב, ע"ב; דברים, דף יד, ע"ב, דף יט, ע"ב.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ומוסיף: "והם הם סתרי התורה ואין לנו עסק בנסתרות"²⁹; במהלך דיונו במלכים "אשר מלכו באדום לפני מֶלֶךְ מֶלֶךְ לבני ישראל" (בראשית, ל"ו, לא) הוא כותב: "ועניין אלה המלכים הוא סוד נשגב בסוד בונה עולמות ומחריבן, אין לנו עסק בנסתרות"³⁰; על חטאו של משה, שהיכה בסלע במקום לדבר אליו (במדבר, כ"י, יא) הוא כותב: "דבר זה עמוק עמוק מי ימצאנו ואין לנו עסק בנסתרות"³¹.

ברם, למרות הדברים האלה, רא"ס אינו שולל לחלוטין את האפשרות, שהתמדה בלימוד תורה תביא את האדם לדרגה שבה ישיג את סודותיה. בעומדו על הקשר שבין המצוות שבויקרא, י"ט, כג-לא, לבין המצווה "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן" המופיעה מיד אחריהן, הוא קובע מפורשות: "לפי שדברי תורה וחוקותיה ומשפטיה הם דברים עמוקים, ואילו חיה האדם אלף שנים פעמיים לא ישיג אחד מני אלף מסתרי התורה, לזה אמר: 'מפני שיבה תקום', כמו שדרשוהו בזוהר"³²: קודם השיבה - בהיותך נער, תקום לעסוק בתורה ולהיות איש, וזוהר והדרת פני זקן, כדכתיב: 'גם כי יזקין לא יסור ממנה' (משלי, כ"ב, ו), באופן שבהתמדת התורה ישיג סודות התורה וסתריה"³³.

רא"ס עצמו מרבה לפרש את פסוקי המקרא עפ"י הקבלה, פועל יוצא מאמונתו, שבכל ענייני התורה, ואפילו באלה הנראים מיותרים ובלתי חשובים, יש סודות גדולים³⁴. כמעט בכל עמוד הוא מצטט את ספר הזוהר ואת ר' שמעון בר יוחאי, שאותו הוא מכנה 'הקדושי'³⁵. על התעמקותו בספר הזוהר מלמד גם הסיפור שרא"ס מספר בסוף ביאורו לפרשת וישלח, שבו ניסה להוכיח, כי מלכות אדום עתידה להתמוטט, למרות עצמתה באותם ימים: "וזה היה כתוב בספר ארוכה ודרשתי אותו בהיותי בקאשטיליה בקיבוץ החכמים ושיבחוהו. וחכם אחד מהמקובלים בזוהר היה גמגמם ואומר, שנראה לו שהוא מהזוהר, ואמרתי לו, שאם ישלחהו אלי עבידנא יומא טבא לרבנן. ולא ראיתו עד הנה, ופשפשתי בספרי הזוהר ולא מצאתיו"³⁶.

בעומדו על הקושי בכך שיצחק אהב את עשו הרשע יותר מאשר את יעקב הצדיק, רא"ס טוען, שיש למצוא את התשובה בתורת הקבלה, שכן באמצעות דרכי הפרשנות האחרות אי אפשר ליישב קושי זה: "ויאהב יצחק את עשו" (בראשית, כ"ה, כח) - בכאן נפל כל הבניין וצריך אבנים אחרות, אבנים יקרות, אבנים שלמות, לרפאות את מזבח ה' ההרוס. כי רבקה אולי אהבה את יעקב לפי שהיה איש חלק בלא שער (שם, כ"ז, יא) ולא ציער אותה, אבל עשו ברוב שער וציפורניו גרם לה

²⁹ בראשית, דף כו, ע"ב. לביאור הקטעים האסכטולוגיים בצרור המור ראה: ישעיהו תשבי. משיחות בדור מגורשי ספרד ופורטוגל, ירושלים תשמ"ה, עמ' 33-35 ועוד.

³⁰ בראשית, דף מט, ע"ב.

³¹ במדבר, דף טו, ע"א, וראה עוד שם, דף טו, ע"א: "זה סוד גדול מסודות התורה. אין לנו עסק בנסתרות".

³² ראה: ספר הזוהר, וילנה, תרמ"ב, ח"ג, דף פז, ע"ב, ודף רכז, ע"ב.

³³ ויקרא, דף יג, ע"א.

³⁴ "מי יכיל ענייני התורה ועומקה, כי אפילו מן הדברים שנראים לנו מיותרים ובלתי צריכים יש להם רמזים גדולים, ולכן כל התורה כולה קשורה בסוד ל"ב נתיבות חכמה מ'בראשית' עד 'לעני כל ישראל' (בראשית, דף מט, ע"ב). גם במהלך דיונו בנגע הצרעת הוא כותב: "כמו שיש סודות גדולים בתורה, כך יש סודות גדולים בפרשיותיה ובהתחלת הפסוקים ובסופם" (ויקרא, דף ח, ע"ב). רא"ס גם מאמץ את דעת הרמב"ן (שמקורה בזוהר), שלפיה "התורה כולה שמותיה של הקב"ה" (במדבר. דף כא, ע"א, וראה: פירוש הרמב"ן על התורה, מהדורת ח"ד שעוועל, ירושלים, תשי"ט, ח"א, עמ' ו-ז ודברי ר' מאיר בן גבאי בספרו "עבודת הקדוש", שהובאו בהערה שם).

³⁵ ראה למשל: בראשית, דף ד, ע"א, דף יד, ע"ב, דף לא, ע"ב, דף סו, ע"ב; שמות, דף ח, ע"א, דף יט, ע"ב; ויקרא, דף יא, ע"ב; במדבר, דף יד, ע"א, דף טו, ע"א, דף יז, ע"א, דף יט, ע"ב; דברים, דף יא, ע"א, דף כז, ע"ב ודף כח, ע"א. בפירושו לפרשת מצורע הוא מעיד במפורש על מידת הסתמכותו על רשבי"י, "ועתה שמע בני מה שכתב הקדוש רשבי"י ז"ל בזה, כי הוא יסוד מוסד, וכל דברי בזה הספר סובבים על דבריו ועל דעתו, לפי שהיא תורת אמת" (ויקרא, דף י, ע"ב).

³⁶ בראשית, דף נ, ע"א. בביאורו לסיפור פגישתם של יעקב ורחל ליד הבאר בשדה (בראשית כט, ב ואילך) הוא כותב: "ורז"ל גילו בכאן מסתורים גדולים, שהם כבשונו של עולם, בעניין קץ משיחנו ועיכוב הגאולה... הם כתובים בספרי הזוהר ואינם בדיק, כי נגזל ממני בעוונותי בגירוש פורטוגא"ל" (בראשית, דף לה, ע"א). הציטוטים המרובים מספר הזוהר, למרות שלא היה תחת ידו שעה שכתב את צרור המור מוכיחים, לפיכך, נאמנה על בקיאותו הרבה בחיבור זה ועל עיסוקו הרב בו קודם הגירוש ואובדן ספרייתו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הקיא והחיימוץ והצער, ולכן שגאה אותו. והנה יש לנו עיר ומגדל לבנות עוז בו ירוץ, כי באהבת יצחק לעשו הקושיא בלי תירוץ. ולכן יש לנו להודות לקבלה, כי כל זה בא מצד יצחק שהוא מידת הדין³⁷ וכי³⁷.

במהלך דיונו בשמות בניו של יעקב מפורשות, שהוא אכן מפרש את סודות התורה: "לפי דעתי, ראתה עינם [=של לאה ורחל] בענייני אלו הבנים ובקריאת השמות כל מה שראה יעקב בברכת בניו בפרשת ויחי יעקב, וכל מה שראה משה בברכת השבטים בפרשת וזאת הברכה. ולא די זה, אלא שאני סובר, שכל הדברים העתידיים שיקרו להם עד סוף העולם, כולם כלולים בדברי האמהות, ומדבריהן הוציאו יעקב אבינו ומשה רבנו עליו השלום כל מה שאמרו בברכתם. וכל זה להורות על מעלתן, ולהורות שכל מה שאמרו הן היה ברוח הקודש נבואי. ואחר שכל דבריהן היה נבואה לא תשתנה כלל לעולם, וכמו שנחה רוח הקודש בפיהן, הוא עצמו נחה על יעקב ומשה רבנו עליו השלום. ולכן יש בפרשה הזאת עניינים גדולים ונוראים מסודות התורה, ואין בכל התורה למעלה ממנה, כמו שפירשתי וכמו שאפרש בעזרת השם³⁸. ובאופן ברור עוד יותר הוא כותב בדונו בטעמי הקרבנות: "זהו מה שראיתי ובינותי בספרים בטעם הקרבן האמיתי, והם דברים נסתרים, שהם כבשונו של עולם. ואני ביררתים וצרפתים בכל יכולתי, לגלות טפח ולכסות טפחיים למען ירוץ קורא בו³⁹".

יש ורא"ס מביא פירושים קבליים בלי לציין שהוא מבאר סודות תורה. בביאורו על קריעת ים סוף הוא כותב: "כבר רמזתי לך, כי בכוח שמו הגדול, הוא שם המפורש של ע"ב ב"ה היוצא מאלו הג' פסוקים (שמות, י"ד, יט-כא), נבקע הים, ולכן יש ביוסעי ע"ב אותיות, וביובאי ע"ב אותיות וביוטי ע"ב אותיות, והם כולם עולים למספר רי"ו כמניין 'ארי"ה שאג', וזהו סוד 'ויעבר ה', שיש בו ע"ב, כנגד ע"ב שמות של שם המפורש ורי"ו אותיות, כי מכל פסוק לוקחים אות אחת כזה והי"ו יל"י סייט עליים, כי אות הראשונה היא וי"ו של 'ויסעי', והאות הב' היא אות אל"ף של 'ויבא' והי"ו אחרונה של פסוק זה, שהיא 'הלילה', לפי שמתחילים בו מסוף הפסוק למפרע, לפי שהוא דין. והוי"ו האחרונה של וי"ו היא וי"ו של 'ויט', וכן כולם על זה הדרך. ואלו הג' פסוקים הם כנגד האבות... וזהו סוד העקדה... וזהו סוד תקיעה, תרועה, תקיעה, וסוד 'ובכני' 'ובכני' 'ובכני', וכל זה לרמוז, כי בכוח שמו הגדול ובזכות האבות נבקע הים⁴⁰".

במהלך דיונו באיסור אכילת בשר בחלב (שמות, כ"ג, יט) רא"ס מביא את דעת רשב"י, המחמיר ואוסר לאכול בשר אחרי חלב במשך שש שעות, כדי שלא יתבשלו באיצטומכא יחדיו, אך גם ביאור קבלי, שלפיו, עירוב בשר בחלב מביא לעירוב מידת הדין ומידת הרחמים: "והטעם בזה, לפי שאין ראוי לערב הכוחות אלו באלו, כוח הדין בכוח הרחמים, וכוח הרחמים בכוח הדין. כי הבשר הוא מידת הדין, בסוד 'קץ כל בשר' (בראשית, ו', יג), כי מנפש ועד בשר יכלה הצר. והחלב הוא סוד הרחמים הגמורים, המלבינים עוונותיהם של ישראל, כאמרו: 'כשגל ליבנינו' (ישעיה, א', יח). והחטא הוא אָדום, בסוד: 'הלעיטני נא מן האדם האדם הזה' (בראשית, כ"ה, ל). ולכן יש להפרידם זה מזה כל אחד על כנו, 'ואת כל עֲרַב לַמִּינִי'⁴¹.

גם את ענייני השמיטה והיובל רא"ס מבאר בדרך קבלית, משום שיש בהם סודות עמוקים מאוד: "עניין השמיטה והיובל, יש להם סודות עמוקים ודברים שהם פְּבִשׁוּנו של עולם. ולפי הנגלה

37 בראשית, דף כח, ע.א.

38 שם, דף לו, ע"ב. בהמשך רא"ס דן גם בענייני תשמיש ומסכם: "וזה עניין גדול מסודות התורה".

39 ויקרא, דף ד, ע"א. בהמשך פירושו לפרשת הקרבנות, רא"ס מטעים מספר פעמים, כי בכל ענייני הקרבנות יש סודות גדולים, ראה, למשל, דף ה, ע"א וע"ב.

40 שמות, דף יב, ע"א.

41 שם, דף יט, ע"ב.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הוא שורש כל התורה כולה ויסוד העולם כולו... ולפי הנסתר, בסוד השמיטה והיובל תלויים סודות התורה כולה ומעשה בראשית, כי כמו שהעולם נברא ב-ו' ימים ובשבעי שבת, כך ציווה בכאן ישש שנים תזרע שדך... ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ (ויקרא, כ"ה, ג-ד). וכן היובל שנת החמשים הוא סוף שבעה שמיטות, והוא שבת הגדול והוא שופר הגדול, ולכן ציווה: 'והעברת שופר תרועה' (שם, ט), כי הוא סימן שילוח עבדים לחפשי, ולכן אמר: 'וקדשתם את שנת החמשים שנה וקראתם דרוך בארץ' (שם, ט), וגו', והוא רמז לחמשים שערי בינה, וכנגדם נזכרה בתורה יציאת מצרים חמשים פעמים, לפי שאז יצאו ישראל לחירות, ולכן ניתנה התורה, שהיא סוד חמשים שערי בינה בשופר, כדי להמשיך השכינה למטה... ובמשוך היובל שהוא קול ארוך הוא סימן לסילוק השכינה" וכו'.⁴²

דוגמה יוצאת דופן לדרך פרשנותו על דרך הסוד, הוא ביאורו לברכת כוהנים, אשר מכוונת, לדעתו, כנגד שמוותיו של הקב"ה, "זאת הברכה יש בה סודות גדולים, ובה סוד כל התורה כולה... יש מתחילת הפרשה עד 'וישם לך שלום' (במדבר, ו', כו) מ"ה אותיות של הויה, כנגד שם של יהו"ה שעולה במלואו מ"ה, וזהו: 'ימה ה' אלהיך שאל מעמד' (דברים, י', יב), וזהו: 'דמות כמראה אדם עליו מלמעלה' (יחזקאל, א', כו), כי 'אדם' עולה מ"ה. וכן תמצא מתחילת הברכה עד 'ואני אברכם' (במדבר, ו', כו) מ"ה תיבות, כנגד שם של מ"ב היוצא מפרשת בראשית. ואע"פ שאין התיבות אלא מ"א, עם השם של מ"ב הם מ"ב, וזהו כנגד: 'ה' בס' (תהילים, ס"ח, יח). והשם שיוצא מאלו השלושה פסוקים הוא שם של כ"ב אותיות, כנגד 'ביך יברך ישראל' (בראשית, מ"ח, כ), להורות שזאת הברכה היא כלל כל התורה כולה, שיש בה כ"ב אותיות, והוא שם אנקתיים פסטיים פספטיים דיונסיים בשכמל"ו, שיש בו כ"ב אותיות, והוא שם של ברכת כוהנים והוא טוב לשמירה ולכל הדברים, והאומרו דרך תפילה כזה הסדר יועיל לו מאוד, ובפרט כשיאמרו ברכת כוהנים יאמר: "אל נא יקרב תשועת מ"צפ"ך פחדך יסר תוציאם ממאסר פדה סועים פתח יסומים ישעך מ"צפ"ים ידלה יוקשים יוקבץ נפוצים יסמוך יי מפלתינו יבשכמל"ו".⁴³

פירושים מקוריים:

כבר כתבנו לעיל, שכאשר יצא רא"ס מנימארש לליסבון, נאלץ להשאיר אחריו את ספרייתו העשירה, ומאוחר יותר גם (ת) החיבורים שחיבר הוא עצמו. לא אחת הוא מבכה את אבדן ספרייתו וחיבוריו, "ובפירוש התורה שהנחתי בגירוש מצאתי פירוש אחר בפרשיות הראשונות שהיו לי מרבנו נסים ז"ל, הביאו בשם רבנו יונה ז"ל, וכתבתיו שם ואיני זוכרו בעוונותי".⁴⁴ גם בדונו בתנאי התשובה הוא כותב: "והנה תנאי התשובה הם רבים והמחברים דיברו בהם ואיני רוצה להאריך בהם. ומכולם לא ישרו בעיני אלא דברי ספר הישר, שמתחיל: 'אנא ה' הושיעה נא', ואומרים שעשאו ר"ת ז"ל, ואיני זוכר דבריו על נכון, לפי שבעוונותי אין לי ספר, שכולם נשארו בפורטוגא"ל. אבל כמדומה לי שהיה אומר... איני יודע אם אני מכוון הדבר בטוב, כי בחיבור הראשון שנשארו בפורטוגא"ל הבאתי ראיות גדולות לדברי הגאון. אבל אני איני זכור בטוב עכשיו, ולא כתבתי זה בכאן אלא להציב ציונים ולתת רמזים למעיין אם יבוא לידו ספר הגאון".⁴⁵

⁴² ויקרא, דף טז, ע"א.

⁴³ במדבר, דף ה, ע"ב - דף ו, ע"א. על הימצאות ברכת כוהנים ושמות המלאכים המובאים כאן במזוזות שמוצאן מארץ ישראל, ראה: Aptowitz, Noms de Dieu et des Anges dans la Mezouzâ, REJ, 65, 1913. פירושים נוספים על דרך הקבלה, ראה, למשל: בראשית, דף לב, ע"ב; דף לח, ע"ב; דף מו, ע"א; דף נב, ע"ב; דף ס, ע"א; שמות, דף יח, ע"ב; דף כו, ע"ב; במדבר, דף כד, ע"א; דברים, דף לא, ע"ב.

⁴⁴ בראשית, דף כד, ע"א.

⁴⁵ דברים, דף כח, ע"ב.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

בשני מקומות נוספים רא"ס מציין, שהוא כותב את פירושו ללא ספרים. בסוף ביאורו לשירת הים הוא כותב: "זה נראה לי בלי ספר ומדרש"⁴⁶, ולאחר שהוא מסביר מדוע השיב משה לה' שתי תשובות בשם העם (שמות, י"ט, ח-ט) הוא מוסיף: "זהו מה שעלה בדעתי לפרש בהתרת זה הספק בלי ספר ובלי מלמד, והוא כפתור ופרח"⁴⁷.

ברם, למרות חסרון ספריו, רא"ס מרבה לצטט בחיבורו מדברי חז"ל בשני התלמודים, מתרגומיהם של אונקלוס ושל יונתן בן עוזיאל ומחיבורים של חכמים ופרשנים שקדמו לו, ובהם: רי"ף⁴⁸, רמב"ם⁴⁹, ראב"ד⁵⁰, רמב"ן⁵¹, הפייטן ר' שם טוב בר יוסף פלקרא⁵², ר' משולם הרופא⁵³, רבנו יונה⁵⁴, רבנו בחיי בן אשר⁵⁵, ר' חסדאי קרשקש⁵⁶, ר' יצחק קנפנטון⁵⁷, ר' יצחק אבוהב⁵⁸ ור' יצחק די ליאון⁵⁹: חכמי פרובאנס: ר' יוסף קמחי⁶⁰, ר' דוד קמחי⁶¹, רלב"ג⁶² ובדרשי⁶³; פרשני צרפת: רש"י⁶⁴, רי"ם⁶⁵, רבנו תם⁶⁶, התוספות⁶⁷ והרא"ש⁶⁸ והחכם האשכנזי ר' מרדכי בן הלל [=המרדכי]⁶⁹ כמו כן הוא מצטט מתוך ספר יוסף בן גוריון⁷⁰, ספר העבודה המצרית⁷¹ וספר הבהיר⁷².

רשימה זו מלמדת, שרא"ס הכיר את ביאוריהם של החשובים שבפרשנים שקדמו לו, אשר ביארו את המקרא בדרך הפשט, הדרש, הקבלה והפילוסופיה. כמו כן הכיר את החיבורים ההלכתיים החשובים שהיו קיימים בימיו. אולם אפשר ללמוד על דרכו בפירוש התורה גם מבדיקת

46 שמות, דף יג, ע"א.

47 שם, דף יז, ע"א.

48 בראשית, דף ד, ע"א.

49 שם, דף ה, ע"א.

50 במדבר, דף כב, ע"א.

51 בראשית, דף יג, ע"ב; דף כט, ע"א; דף נח, ע"א; דף נט, ע"א; ויקרא, דף ו, ע"ב; במדבר, דף ג, ע"ב; דברים, דף ז, ע"ב; דף ט, ע"א; דף יד, ע"ב; דף כב, ע"א; דף לו, ע"ב.

52 בראשית, דף לג, ע"ב. בשמות, דף יז, ע"ב נזכר "הפייטן", מבלי לציין את זהותו. במקומות רבים (למשל: בראשית, דף ד, ע"א; דף מז, ע"א; דברים, דף ג, ע"א; דף כח, ע"א; דף לו, ע"ב) רא"ס מזכיר את 'המשורר', שהוא דוד המלך.

53 במדבר, דף ט, ע"א ודף יב, ע"ב.

54 בראשית, דף סא, ע"ב; דברים, דף כו, ע"ב. גם בבראשית, דף כד, ע"א מוזכר פירוש של רבנו יונה, אך הפירוש עצמו אינו מובא.

55 שמות, דף כב, ע"א.

56 ויקרא, דף יז, ע"ב.

57 בראשית, דף יט, ע"ב.

58 דברים, דף ג, ע"א.

59 בראשית, דף כד, ע"א.

60 בראשית, דף סג, ע"ב.

61 בראשית, דף ט, ע"א; דף כג, ע"א; שמות, דף יג, ע"ב; ויקרא, דף ח, ע"א.

62 בראשית, דף כד, ע"א.

63 דברים, דף יב, ע"א.

64 בראשית, דף ח, ע"ב; דף כג, ע"ב; דף מו, ע"ב; דף נט, ע"א. על יחסו של רא"ס כלפי רש"י יעיד הכינוי "הרב הגדול ז"ל", שבו הוא מכנה אותו בבראשית, דף מט, ע"א ובשמות, דף יג, ע"ב.

65 בראשית, דף טו, ע"ב.

66 דברים, דף כה, ע"ב.

67 ויקרא, דף יד, ע"ב.

68 בראשית, דף ה, ע"א; דף נא, ע"ב.

69 בראשית, דף ו, ע"ב. בשמות, דף ט, ע"ב רא"ס מזכיר 'אשכנזי אחד' אך אינו מזהה אותו.

70 בראשית, דף נו, ע"ב; ויקרא, דף ט, ע"ב; דברים, דף כד, ע"א.

71 שמות, דף יא, ע"א.

72 דברים, דף לט, ע"ב.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

הפרשנים והחיבורים שאינם מובאים ב'צורר המור': נעדרים ממנו פירושים של הגאונים⁷³ ושל רבנו חננאל בן חושילאל⁷⁴, ונפקד מקומם של מדקדקי ספרד הגדולים, דוגמת ר' יהודה חיג'ו, ר' יונה אבן ג'נאח ור' משה אבן ג'יקטילה, ושל חיבוריו הפרשניים והדקדוקיים של ראב"י. כל אלה מסבירים את מיעוטם היחסי של פירושים פשטיים, ואת היעדרם הכמעט-מוחלט של ביאורים פילולוגיים ב'צורר המור'⁷⁵.

על יחסו לפירושים של קודמיו יעידו הדברים שהוא כותב, במהלך דיונו במותה של שרה (בראשית, כ"ג, א-ב). לדעתו, נסמך מותה לסיפור לידתה של מלכה (שם, כ"ב, כ-כד), "להורות שנתבשרה שרה, שפקד השם את מלכה אחותה גם היא ונתן לה בנים, ובתוכם רבקה הצדקת הראויה לבנו. וכל זה להורות, שבאה אל אבותיה בשלום והיו חייה טובים, כולם שווין לטובה... זהו דרך פשט הפרשה לפי הפשט". אולם רא"ס מוסיף: "ורבותי אמרו, שנשמכה מיתתה לעקדה, להורות, שעל ידי העקדה פרחת נשמתה ומתה. ויש לנו להודות לדבריהם, לפי שכל דבריהם דברי קבלה ואנחנו הולכים ממששים כעוורי קיר לסמוך עצמנו אליה. ואף על פי שיראה לנו דברינו כנים ואמיתיים, יש לנו להשליך אמת ארצה, לפי שהאמת אתם"⁷⁶.

ברם, לא תמיד רא"ס מקבל את דעת קודמיו ולא תמיד הוא "משליך את האמת ארצה". בהסבירו מדוע השיב משה לה' שתי תשובות בשם בני ישראל, למרות שלא נתחדש ביניהן דבר אצל העם (שמות, י"ט, ח-ט), הוא דוחה בתקיפות את פירושיהם של כמה מקודמיו: "כל המפרשים נבוכו בזה ופירשו בו פירושים שונים, אינני חמור נושא ספריהם. וכבר הארכתי בהם בחיבור הראשון⁷⁷, ואף גם זאת כי לא נתחוויר דבריהם. הטוב שבדברים דברי הגדול הצרפתי [=רש"י] שאמר תשובה על דבר כזה: כבר שמעתי מהם, שרצונם לראות את מלכם, ואם כן, שמזיקין אותי

⁷³ פירושו של רב סעדיה גאון, למשל, היו ידועים לפרשני ספרד ולפרשני צפון-אפריקה ילידי העיר פאס, דוגמת ר' שלמה בן מלך (ראה מאמרי: 'פירושי רב סעדיה גאון בספר "מכלול יופי" לר' שלמה בן מלך', שמעתין 93-94 (תשמ"ח), עמ' 23-18) ור' יששכר אבן סוסאן (ראה: דוד דורון, 'על תרגום התורה לערבית של ר' יששכר בן סוסאן המערבי, ספונות, סדרה חדשה. ספר שלישי (יח) [תשמ"ה]', עמ' 279-298). רא"ס נמנע, אם כן, במכוון מהבאת פירושים של רש"י, הגם שכלל הנראה הכירם, משום שלא התאימו לדרך פרשנותו, שהיא בעיקרה דרשנית-קבלית.

⁷⁴ רא"ס יכול היה להכיר את פירושו של ר"ח למקרא באמצעות פירושו של רבנו בחיי בן אשר, שאותו הוא מזכיר בצורר המור (ראה לעיל, הערה 55). יש להעיר, שפירושי ר"ח שימשו עבור חכמי ספרד וצפון-אפריקה מקור חשוב להכרת פירושי הגאונים לתורה (ראה למשל: שמואל ירושלמי, דרשות ופירושי רבנו יונה גירונדי לחמישה חומשי תורה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 15), והעובדה שרא"ס אינו מצטט מפירושי ר"ח יש גם בה כדי להסביר את היעדרם של פירושי גאונים מצורר המור.

⁷⁵ היוצא מן הכלל היחידי הוא ביאורו למלך, "יקהת" (בראשית, מ"ט, ז): "וילו יקהת עמים" - יחסר ממשלתו על העמים, והוא מן 'אם קהה הברזל' (קהלת, ז, ז), והי"ד איתנית ושורשו קה"ה. ודגשות הקו"ף לחסרון אות השורש, וזהו 'יקהת' - יחלש ויחסר כוחו" (בראשית, דף סד, ע"ב) ביאורו של רא"ס מנוגד לביאוריהם של כל המדקדקים הגדולים בימי-הביניים, הסבורים, כי שורשה של "יקהת" הוא יק"ה ועניינה קבלת משמעת (ראה: ר' יונה אבן ג'נאח, ספר השורשים, מהדורת ב"ז בכר, ברלין, תרנ"ו [ד"צ ירושלים תשכ"ו], עמ' 202-203, שורש יק"ה; פירושו של ראב"י על אתר; ר' שלמה אבן פרנחון, מחברת הערוך, מהדורת זלמן בן גוטליב כוכב טוב, פרשבורג, תר"ד [ד"צ ירושלים תשי"ל], דף כז, ע"ב, שורש יק"ה; ר' יוסף קמחי, ספר הגלוי, מהדורת הנרי יוחנן מאתיאוס, ברלין, תרמ"ז, עמ' 106, 146; רד"ק, ספר השורשים, מהדורת ביזנטל-לברנט. ברלין, 1847 [ד"צ ירושלים תשכ"ו], עמודה רצד, שורש יק"ה: פירושי רד"ק על התורה, מהדורת משה קמלר, ירושלים, תש"ל, עמ' רח). ביאורו של רא"ס מבוסס על פירוש רמב"ן על הפסוק, המזכיר את דעת המדקדקים אך דוחה אותה: "ובעלי הדקדוק אומרים בייקהת ששורשו יק"ה, ופירשו בו לשון משמעת וקיבול המצווה... והנכון בעיני, שהוא מלשון 'האכל הבשר תקהינה שניו' (ירמיה, ל"א, כט), ושורשו קה"ה, והי"ד בו כיו"ד 'צרה'. וענין כולם החולשה והשבירה. יאמר שלא יסור שבת נוגש מיהודה עד שיבוא בנו, אשר לי חולשת העמים ושבירתם שיחליש את כולם לפי חרב, וכן 'אם קהה הברזל, שנחלש ואינו יכול לכרות בסכין" וכו' (פירושי הרמב"ן על התורה (ראה לעיל, סוף הערה 34), עמ' רסט).

⁷⁶ בראשית, דף כה, ע"א. קשה לדעת למי מתכוון רא"ס בתואר "רבותי", שכן הפירוש, שמותה של שרה נגרם כתוצאה מהזעזוע שנגרם לה כאשר שמעה על עקדת יצחק, מובא במדרש (פרקי דרבי אליעזר, ורשה, תר"ב [ד"צ ירושלים, תשי"ל], פרק כב, דף עב, ע"ב - עג, ע"א) וע"י רש"י, רמב"ן ואחרים.

⁷⁷ דהיינו: במהדורה הראשונה של צורר המור שאבדה.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

לירד, 'לך אל העם וקדשתם', עד כאן. ועתה שמע אמריי בזה וראה ועשה בני כחפצך, כי אתה תבחר ולא אני⁷⁸.

רא"ס אינו נמנע מלחלוק גם על הרמב"ן, שהשפיע עליו יותר מאשר כל פרשן אחר. לאחר שהוא דוחה את דעת האומר, שנושא הפסוק "ויבך על צואריו עוד" (בראשית, מ"ו, כט) הוא יעקב, הוא מוסיף: "ונפלאתי הפלא ופלא מדברי הרמב"ן ז"ל, שדרך קשתו עם רומי קשת ודךך בךך שאר המפרשים, אחר שהוא היה בקי בזאת החכמה. וזה ההרגש לא הרגישו בו חכמי הגלילות, אם לא נכנס להיכל המלך פנימה"⁷⁹.

את העובדה שהוא מבאר לעתים באופן עצמאי רא"ס מנמק בכך, שלכל פרשן יש הזכות לנקוט דרך פרשנית עצמאית ולבאר בדרך שונה מקודמיו. לאחר שהוא מבאר, כי האמור בדברים, כ"ג, י-טו ("כי תצא למלחמה על איבך ונשמרת מכל דבר רע" וכו') מוסב על המלחמה נגד היצר הרע ולא על מלחמה נגד אויבים בשר ודם, וזאת בניגוד לפשוטו של מקרא ולדעת הפרשנים שקדמו לו, הוא מוסיף: "ובזה אין אנו מורים פנים שלא כהלכה, כי מקום הניחו לנו אבותינו להתגדר בהם. וכיוצא בזה אמרו במציעא⁸⁰: 'תשת חשך ויהי לילה' (תהילים, ק"ד, כ) - זה העולם הזה שדומה לילה וכו'; 'תזרח השמש יאספון' (שם, שם, כב) - אלו הצדיקים; 'ואל מעונתם ירבצון' (שם) - שכל צדיק וצדיק יש לו מדור בפני עצמו" וכו'⁸¹.

בדרך כלל רא"ס מודיע לקורא, שהוא מבאר שלא כקודמיו. לעתים הוא מודיע על כך בהתחלת ביאורו, כפי שהוא כותב, למשל, בהתחלת דיונו בענייני חנוכה (בפירושו לפרשת ואתחנן): "ואני הצעיר, אברהם סבע, רוצה לגלות לך בכאן מה שנתגלה לי בלי ספר ובלי מלמד ומעולם לא ראיתי ולא שמעתי פירוש תבניתו, למה נקרא מועד החשמונאים חנוכה"⁸². לעתים הוא מודיע על חידושו בסיום ביאורו, כפי שהוא עושה, למשל, לאחר שהסביר על דרך הפשט, מדוע מנה הכתוב את שמות המרגלים ששלח משה לתור את הארץ, שלא כסדר תולדותם ולא כסדר דגליהם: "זהו דעתי מסברא ומדעת וה' יכפר בעדי"⁸³.

בדרך כלל רא"ס מסתפק בהבאת דעותיהם של החכמים שקדמו לו, מבלי לחתור להכרעה פרשנית ביניהן. במקרה אחד הוא אמנם מכריע בין מספר פירושים, אך אין זו הכרעה פרשנית מבוססת ומנומקת, אלא העדפה שרירותית של פירוש אחד על משנהו. לאחר שהוא מביא חמשה פירושים על הודעתו של ה' למשה: "הנך שכב עם אבתך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי-נכר הארץ" (דברים, ל"א, טז) וכו', הוא מוסיף: "והפירוש שלמעלה הסמוך לזה נראה פירוש נאה ומתקבלי"⁸⁴.

אריכות דברים וסטיות פרשניות:

פירושו של רא"ס מצטיין באריכות דברים רבה. לעתים הוא מביא מספר פירושים דומים על פסוק אחד ולעתים תכופות הוא חוזר על פירושו במלים שונות.

⁷⁸ שמות, דף טז, ע"ב. במקומות אחרים רא"ס מבאר את דברי רש"י ומסביר את מקורם, ראה למשל: בראשית, דף מו, ע"ב; דף מט, ע"א ושמות, דף יג. ע"ב.

⁷⁹ בראשית, דף מט, ע"ב. רא"ס עצמו סבור, שיוסף היה זה שבכה על צוארו של יעקב, שכן הלה היה עסוק בקריאת קריאת שמע, כפי שדרשו חז"ל.

⁸⁰ בבא מציעא, דף פג, ע"ב.

⁸¹ דברים, דף יט, ע"ב. בהמשך פירושו רא"ס מנסה למעט ממקורות פירושו באומרו, כי גם הזוהר על אתר מסב את האמור בפסוקים אלה על גופו של האדם, ופירושו שלו איננו, לפיכך, היחיד המוציא את הכתובים מפשוטם.

⁸² שם, דף ז, ע"ב.

⁸³ במדבר, דף יא, ע"ב. פירושים עצמאיים נוספים ראה למשל: ויקרא דף ב, ע"א; במדבר, דף ד, ע"ב; דברים, דף ז, ע"ב.

⁸⁴ דברים, דף ל, ע"ב.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ברם, במקומות רבים רא"ס מציין, שאין הוא רוצה להאריך בפירושו, גם כאשר, לדבריו, היה בכך כדי לסייע להבנת העניין. בביאורו על הפסוק: "וגם ללוט ההלך את אברם היה צאן ובקר ואהלים" (בראשית, י"ג, ה) הוא מביא קטע גדול מפירושו למסכת אבות, ד', א, שבו ביאר בהרחבה את עניינם של "הארבעה שנכנסו לפרדס", ולבסוף הוא מסיים במלים: "קיצרתי ועליתי בקנצי למלין. ואם הייתי מאריך יותר, אולי היה הדבר מובן יותר, אלא מיראת האריכות, והשם יכפר בעדיי"⁸⁵. בדונו בקרבנות הנשיאים שבפרשת נשא הוא מביא מדרשי חז"ל רבים ומוסיף: "לא ראיתי להאריך בהם ולא לעשות מדרש או משמעות באלו הקרבנות והשקלים, לפי שהארכתי הרבה בזאת הפרשה"⁸⁶. במקומות אחרים הוא מקצר בפירושו בנימוק: "וזהו הדיבור תמצאהו מפורש בהרבה מקומות ואין להאריך בהם"⁸⁷, או: "ולפי שהמפרשים דיברו בזה באורך איני רוצה להאריך בהם"⁸⁸.

בפירושו לתורה רא"ס מבאר עניינים רבים מספרי מקרא אחרים, הקשורים, לדעתו, עם הפסוק או העניין שבהם הוא דן. כך, למשל, בביאורו על הפסוק: "נגע צרעת כי תהיה באדם" (ויקרא, י"ג, ט) הוא דן בסיפור ריפויו של נעמן שר צבא ארם מנגע הצרעת על-ידי אלישע (מל"ב, ה')⁸⁹; בפירושו לברכת יעקב לדן (בראשית, מ"ט, טז-יח) הוא עוסק בסיפור שמשון⁹⁰; בפרשת דברים הוא מבאר את מזמור קל"ז בתהילים⁹¹ ובפרשת נשא הוא מבאר את פרק ה' בספר זכריה⁹².

רא"ס היה מודע לסטיות הפרשניות הללו, ולא אחת הוא מחזיר את הקורא לענייני הפרשה שבה עסק קודם גלישתו לנושאים אחרים. במהלך פירושו לפרשת שמע (דברים, ו', ב-ט) הוא מבאר את ענייני חנוכה ועומד גם על ההבדל שבין משנה ב למשנה ו בפרק ג' במסכת אבות ("עשרה שיושבים ויש ביניהם דברי תורה" - "עשרה שיושבים ועוסקים בתורה"), וקודם שהוא ממשיך בפירוש על קריאת-שמע הוא מציין: "עתה נחזור לעניין הפרשה"⁹³; בפירושו לפרשת שילוח הקן (דברים, כ"ב, ו-ז) הוא מבאר את "הסתרים הגדולים מסוד הייחוד והגאולה" שיש בפרשה זו ובפסוקים שאחריה, וקודם שהוא חוזר לדון בענייני שילוח הקן הוא כותב: "ונחזור לדרך הפרשה, שפירשנו שכולה מדבר כנגד יצר הרע" וכי⁹⁴.

כדי להימנע מחזרה על עניינים שכבר נדונו במקומות אחרים בפירושו, רא"ס מרבה להפנות את הקורא ממקום אחד למשנהו. בבארו את ברכת משה בפרשת וזאת הברכה הוא כותב, "וזאת הפרשה כמעט היא מבוארת ומפורשת בפרשת ויצא ובפרשת ויחי, ולכן אקצר בה בעזרת האל יתברך"⁹⁵; את דיונו בתגובתו של יתרו להצעת משה להצטרף אליהם במסעיהם (במדבר, י', כט-לב) הוא מסיים במלים: "וכששמע זה שתק וקיבל דבריו ונתנו לו דשנה של יריחו וזכה למעלת התורה, כמו שפירשתי בפרשת יתרו"⁹⁶.

במקרים אחרים הוא מפנה את הקורא למה שהוא עתיד לפרש באחת הפרשות הבאות או אף בחומשים אחרים. בסוף פרשת נח הוא מבאר (בשם 'מדרש הנעלים'), כי הכתוב מדגיש, ששרה הייתה עקרה (בראשית, י"א, ל), כדי לרמוז "כי עקרות שרה בעוונותינו הייתה סיבת הגלויות על

85 בראשית, דף טז, ע"ב.

86 במדבר, דף ו, ע"ב.

87 שמות, דף ד, ע"ב.

88 שם, דף יז, ע"ב, וראה עוד: בראשית, דף ה, ע"א, דף לב, ע"ב, דף מג, ע"ב; שמות, דף יח, ע"ב, דף כ, ע"ב; ויקרא, דף ב, ע"ב, דף י, ע"ב ודברים, דף יח, ע"ב.

89 ויקרא, דף ח, ע"ב.

90 בראשית, דף סה, ע"א, וראה עוד במדבר, דף ה, ע"א.

91 דברים, דף ג, ע"א. לדבריו, הובא הביאור לראשונה, ובאריכות, בפירושו למגילת איכה.

92 במדבר, דף ד, ע"ב.

93 דברים, דף ח, ע"א.

94 שם, דף יט, ע"א.

95 שם, דף לח, ע"א.

96 במדבר, דף ח, ע"ב.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

שהוצרך אברהם ליקח הגר לפילגש וילדה לו את ישמעאל ואמר אברהם: 'לו ישמעאל יחיה לפניך' (שם, י"ז, יח), כעניין שעל זה השליט לישמעאל בארץ ישראל ואנו תחת ידם, ושם אריך בזה⁹⁷; בסיום דיונו על מעלתם של משה ושל יהושע לאחר חטא העגל (שמות, ל"ג, ז-יא) הוא מפנה לפירושו על פרשת שלח, ששם אריך בזה⁹⁸.

ענייני מסורה:

רא"ס איננו דן בענייני מסורה, וכמעט שאין הוא מעיר על אופן כתיבתו וניקודו של מלים, או על פרשיות פתוחות וסתומות. ברם, בפירושו לפרשת ויחי הוא מבאר את הפועל "שָׁפַל" (בראשית, מ"ח, יד) כ'עשה בחכמה', ומקשר אותו עם האמור בקהלת, י', ו: "נתן הסכל במרומים". אח"כ הוא מביא את דברי המסורה: "כל לשון טיפשות הוא בסמ"ך חוץ מהוללות ושכלות, שהוא בשי"ן"⁹⁹. בפירושו לפרשת ויחי הוא עוסק גם בשאלה, מדוע פרשה זו סתומה ומשיב: "והנראה, כי הטעם שפרשה זו סתומה וחתומה, לפי שהיא מפתח וחותם ומנעיל הספר הזה, ומנעול וחותם כל התורה כולה, ומפתח וחותם כל מה שהתנבאו הנביאים כולם עד לימות המשיח... ולפי שזאת הפרשה חותם בכל ענייני הספר הזה, היא סתומה וחתומה לחתום כל הנזכר... ולכן פרשה זו סתומה וחתומה, לפי שבה צרור התעודה וחותם התורה"¹⁰⁰.

טעמי המקרא:

בשלושה מקומות רא"ס מפרש בהתאם לטעמי המקרא: בדיונו במעלתם של בני אהרן הכהן (במדבר, ג', ב) הוא מצייין ששמותיהם של נדב ואביהוא מוטעמים בשני טעמים מפסיקים וכותב: "ואמר: 'הבכור נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר', להורות, שנדב הבכור היה שקול כנגד אביהוא, אלעזר ואיתמר, וזהו: 'הבכור נדב' באתנח. אבל כשנצרך אביהוא עם נדב, לומר: 'הבכור נדב ואביהוא' בזקף גדול, יהיו נדב ואביהוא שקולים כנגד כל ישראל, ואביהוא לבדו שקול כנגד אלעזר ואיתמר"¹⁰¹. בביאורו לדבריהן של בנות צֶלְפַּחַד למשה, רא"ס מסתייע בצורתם הגראפית של הטעמים. מהעובדות הלא-רלוואנטיות, לכאורה, שהבנות מסרו על אביהן: "אבינו מת במדבר והוא לא היה בתוך העדה הנועדים על ה' בעדת קָרַח" (במדבר, כ"ז, ג), רא"ס מסיק (בעקבות הזוהר), שהוא מת מנשיכת נחש מכיוון שדיבר נגד אלוהים ומשה [= 'במדבר'], ועליו אומר הכתוב: "וימת עם רב מישראל" (שם, כ"א, ה-ו). ראה לפירוש זה רא"ס מוצא בצורתו של הטעם זרקא שעל המלה "אבינו": "ולכן אמרו 'אבינו' בזרקא, שהוא כדוגמת נחש כרוך על הוי"ו, כי הם נקברו מהנחשים, ולכן אמרו 'אבינו' בזרקא"¹⁰².

⁹⁷ בראשית, דף טו, ע"ב.

⁹⁸ שמות, דף כו, ע"ב. להפניות נוספות מסוג זה לשם מניעת חזרות וכפילות, ראה למשל: בראשית, דף לד, ע"א; דף מא, ע"ב; דף נא, ע"א; דף סד, ע"א; שמות, דף כג, ע"ב; ויקרא, דף ג, ע"ב; דף ה, ע"ב; דף יד, ע"ב; דף יז, ע"ב; במדבר, דף ב, ע"ב; דף ח, ע"ב; דף טז, ע"ב; דברים, דף טו, ע"ב; דף טז, ע"ב; דף לו, ע"א.

⁹⁹ בראשית, דף סא, ע"ב.

¹⁰⁰ שם, דף ס, ע"ב. בהמשך רא"ס מביא את דעת חז"ל, כי ההפסקות בין הפרשיות נועדו לאפשר למשה להתבונן במה שנאמר לו, "ואחר שבפרשה זו נסתם קץ המשיח ואין מי שיבין בו דבר, כאמרו: 'כי יום נקם בלבי' (נשעיה, ס"ג, ז), ראוי היא להיות סתומה בלי הפסקה, אחר שלא ניתן ריוח למשה להתבונן בה".

¹⁰¹ במדבר, דף ג, ע"א.

¹⁰² שם, דף כא, ע"א. בפירושו לפרשת אמר רא"ס דן גם בצורתה של האות שי"ן ומצייין, שבחלקה העליון נכתבים שלושה יו"דים: "היו"ד הראשונה - יו"ד השם; והיו"ד השנית היא יו"ד ישראל, והיו"ד השלישית היא יו"ד ארץ ישראל, שהיא יו"ד ירושלים" (ויקרא, דף טו, ע"ב; וראה עוד להלן בהערה 109); בפירושו לפרשת בלק הוא דן בצורתה של האות ל', "הגבוהה מכל אותיות התורה" (במדבר, דף יח, ע"ב).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בבארו את האיסור לאכול את פרי העץ בארבע השנים הראשונות (ויקרא, י"ט, כג-כד), רא"ס מסביר, מדוע מתייגים את האותיות שעטנ"ז ג"ץ: הערלה והשעטנז הם מעין כלאיים, שנאסר עלינו לאוכלם וללובשם, לפי שהם באים מכוח הטומאה, "שהוא ערבוב הכוחות מרוח הטומאה". והוא מוסיף: "לכן ציוותה שלא תלבש שעטנז, שהם שני כוחות הטומאה מעורבין זה בזה. ולכן ציוו החכמים בקבלה לזיין אותיות שעטנ"ז ג"ץ בזיונין ותגיין, שנקראים כתרי אותיות, שהם כתר תורה וכלי זין, להצילנו מכף מעגל וחומץ"¹⁰³.

גימטריא וראשי תיבות:

בביאורו לדברי ה' למשה: "כי ידעתיד בשם" (שמות, ל"ג, יב), רא"ס מסביר, כי השם משה "יורה על מעלתו, שהשם יתברך יודעו ומוצא חן בעיניו, לפי שבשם הזה היה נדבק אל הש"י יותר מכל האדם, לפי ששמו כשם רבו, וזהו מש"ה בהיפוך אותיות 'השם', באופן כי שם ה' נקרא עליו... וכן משה שמו כשם רבו, כמו שאמר במטטרו"ן: 'כי שמי בקרבוי' (שם, כ"ג, כא), שעולה כמו 'שדי' [=314]. וכן 'משה' בגימטריא¹⁰⁴ 'מטטרו"ן שר הגדולי, ועליו נאמר: 'ממכו"ן שבת"ו השגי"ח' (תהילים לג, יד), ואחר שזה רשם הוא רומז דבר גדול, יפה אמר 'ידעתיד בשם', כי בשם 'משה' הוא ידוע אצל השם"¹⁰⁵.

בפירושו לפרשת אמר רא"ס מבאר, כי במלים "ויקחו אליך שמן זית זך" (ויקרא, כ"ג, ב) הכתוב רומז לתורה, שנקראת "שמון", ככתוב: "לריח שמניך טובים" (שיר השירים, א', ג), והתורה הרי מאירה כמו המנורה, ככתוב: "כי נר מצוה ותורה אור" (משלי, ו', כג). והוא מוסיף: "וזהו: 'שמון זית זך', בלא שמרים, כי התורה היא טהורה ויש בה כ"ז אותיות עם הכפולות¹⁰⁶, כמניין ז"ך... ונתת על המערכת לבנה זָפְה' (ויקרא, כ"ד, ז), שזה רמז לתורה, שנקראת 'לבנה זכה', וזהו זכ"ה - ז"ך אותיות שלתורה וה' חומשי תורה"¹⁰⁷.

בביאורו על הפסוק: "ליל שְׁמֵרִים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים" (שמות, י"ב, מב), רא"ס כותב, כי בפסוק זה רמוזה גם הגאולה העתידה, "והוא הלילה הזה לה', שמורה וערוכה לגאול את בני ישראל לדורותם". בהמשך הוא מסביר, כיצד רמוזות בפסוק זה ארבע הגאולות שגאל ה' - ויגאל בעתיד - את עמו ומוסיף: "ובגימטריא ראיתי, שהיה רמוז בזה הפסוק סנחריב מלך אשור, ולכן אמר בכאן ב' פעמים 'שְׁמֵרִים', שהם ד' משמרות, כנגד ד' גלויות, ובפרט גאולה רביעית היא בלילה"¹⁰⁸.

בפירושו על הפסוק: "נגע צרעת כי תהיה באדם והובא אל הכהן" (ויקרא, י"ג, ט) רא"ס כותב, כי הפסוק מלמדנו, שהכהן רואה רק את נגעי ישראל, שעליהם נאמר: "אדם אתם" (יחזקאל, ל"ד, לא), אבל מי שאינו ישראל מראה את נגעי אל החכם או אל הנביא. דבר זה רמוז, לדעתו, בשלושה פסוקים המתחילים בנו"ן ומסתיימים בנו"ן: "נגע צרעת כי תהיה באדם והובא אל הכהן"; "נחננו נעבר חלוצים לפני ה' ארץ כנען" (במדבר, ל"ב, לב); "נביא מקרבך מאחיד כמני יקים לך ה' אלהיך אליו תשמעו" (דברים, י"ח, טו). לדבריו, למד אלישע הנביא משני הפסוקים האחרונים לרפא את

¹⁰³ ויקרא, דף יב, ע"ב, בעניין זה ראה עוד: דברים, דף יט, ע"א.

¹⁰⁴ רא"ס משתמש במלה "גימטריא" לא בהוראה של חישוב הערכים המספריים של האותיות, אלא בהוראה של "ראשי תיבות".

¹⁰⁵ שמות, דף כו, ע"ב.

¹⁰⁶ כלומר: כ"ב אותיות האלף-בית וחמש האותיות הסופיות ('מנצפך').

¹⁰⁷ ויקרא, דף טו, ע"א; וראה עוד, שמות, דף כג, ע"א.

¹⁰⁸ שמות, דף י, ע"ב. רא"ס מציין, שהאריך בעניין זה בפירושי לפרק קמא במסכת ברכות ("שלוש משמרות הוי הלילה" - דף ג, ע"א). לביאור נוסף תוך שימוש בגימטריא ראה בראשית, דף יט, ע"ב.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נעמן, שר צבא ארם, מצרעתו: "אלישע ראה בתחילה, שאלו הפסוקים מתחילים בנו"ן כפופה ומסיימין בנו"ן פשוטה, ובהם ראה, שעתיד איש אחד משאר אומות לבוא לפניו להיאסף מצרעתו, שיתחיל שמו בנו"ן כפופה ויסיים בנו"ן פשוטה, והוא נעמן שר צבא מלך ארם, כמו שמתחילין ומסיימים אלו הפסוקים. וכן ראה שמו של נעמן בפסוק שני, שאומר: 'נחנו נעבר חלוצים לפני ה' ארץ כנען', הרי כאן נעמן בדי' תיבות ראשוניים. וכן ראה שמו של אלישע בפסוק ג', שהוא: 'נביא מקרבך': אל"ף מינביא, למ"ד מילך, יו"ד מה', שי"ן ועי"ן מן 'תשמעו'".¹⁰⁹

ענייני הלכה:

מדי פעם רא"ס משלב בפירושו עניינים הלכתיים ומסבירם, תוך שהוא מכריע במחלוקות שבין הראשוניים באותם עניינים. בביאורו לפרשת "ויכלו השמים והארץ" (בראשית, ב', א-ג) הוא כותב: "ולפי שיש ב'ויכלו' ע"ב, אמרו, שבקידוש הלילה עם 'ויכלו', יש שבעים ושתיים תיבות, שהם קידושי הכלה. ולכן צריך לברך על היין בכל שלושה סעודות, כמו שאמר בשחר קידושא רבה, שהוא 'בורא פרי הגפן' לבד בלוא קידוש, כי אין מקדשין לאישה אלא פעם אחת, כן מברכין בסעודה שלישית אחר המנחה 'בורא פרי הגפן'. ובוזה צדקו דברי החכם רבי משה בר מימוני ז"ל מדברי החכם רבי אשר ז"ל, שכתב, שכמו שמברכין בשחר 'בורא פרי הגפן', כן מברכין בסעודה שלישית 'בורא פרי הגפן', אחר שהיא הסעודה העיקרית ובה נאמר 'ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו'".¹¹⁰

בביאורו לפרשת מטות רא"ס עומד על סמיכותו של עניין הנדרים שבראש אותה פרשה לפרשת פינחס, המסתיימת בהקרבת הקרבנות בחג הסוכות. לדבריו, מכיוון שבסוכות נצטוונו: "ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים" (ויקרא, כ"ג, מ), ומכיוון שידוע, "כי מתוך השמחה והאכילה אדם טועה, לפי שיצרו מתגבר עליו", באה התורה ללמדנו, שאם ירגיש אדם שיצרו מתגבר עליו, "יקפוץ בשבועה ויידור נדר ויאסור איסור על נפשו". אגב כך, רא"ס מבאר, שמטעם זה תיקנו לברך על שינוי יין בסעודה "הטוב והמיטיב", ולא על שינוי פת, לפי שהיין משמח לבב אנוש ולא פת.¹¹¹ בהמשך הוא דוחה את דעת הראב"ד, הסובר, שגם על שינוי פת מברכים "הטוב והמיטיב"¹¹², "לפי שידוע, שהיין בוגד וזנות יין ותירוש יקח לב. ולפי שבשמחת היין יתפתו בני האדם לעצת נחש הנחושת, ציוותה התורה, כי בכל מקום שיש בו שינוי היין שיש בו ריבוי שמחה, שיאמרו 'הטוב והמיטיב', בעניין שיזכרו האנשים ויאמרו: על מה נתקנה ברכה זו? ויאמרו להם: על הרוגי ביתר, שהיו חסידים גדולים ונהרגו כמה אלפים מהם, עד שגדרו הכרמים בהם, ועשה השם עמהם נס, שלא הסריחו ושיינתנו לקבורה. וזהו: 'הטוב' - שלא הסריחו: 'והמיטיב' - שניתנו לקבורה".¹¹³ ואז יאמרו בליבם: ברוך דיין האמת. איך נהרגו חסידים אלו ושפכו דמם כמים וזיבלו בהם הכרמים ושמום גדר לכרמים, מה יעשו אזובי קיר? ומתוך זה יתעצבו אל ליבם וישובו אל ה' ולא יחטאו בריבוי השמחה והיין".¹¹⁴

¹⁰⁹ ויקרא, דף ח, ע"ב. בהמשך רא"ס מוכיח, כיצד למד אלישע משני פסוקים אלה גם איך לרפא את נעמן. לביאורים דומים נוספים ראה: במדבר, דף ג, ע"א (סמל הנשר שבדגלו של נפתלי רמוז בברכת משה: "נפתלי שבע רצון" [דברים, ל"ג, כג]), דף ו, ע"א (שלושת הפסוקים של ברכת הכהנים פותחים באות יו"ד: "ויברכך", "ויאמר" ו-"ישא", משום שהם כנגד שם הויה, כנגד ישראל וכנגד ירושלים) ודף ח, ע"ב (הנו"נים ההפוכות לפני פרשת "ויהי בנסע הארון" [במדבר, י, לה-לו] ואחריה).

¹¹⁰ בראשית, דף ה, ע"א. לדברי הרמב"ם המצוטטים ע"י רא"ס ראה: הלכות שבת, ל', ט-י; לדברי הרא"ש ראה: טור, סימן רצא. בניגוד לראשוניים רבים, שסברו שאין מחלוקת בין הרמב"ם לרא"ש בעניין חיוב הקידוש בסעודה שלישית (ראה, למשל, בית-יוסף ובי"ח על הטור), רא"ס סבור שהשניים אכן חלוקים בסוגיה זו ומכריע כדעת הרמב"ם לחיובא.

¹¹¹ ראה: מסכת ברכות, דף נט, ע"ב, ע"א (בתוספות שם, ד"ה הטוב המיטיב, וברא"ש, דף לה, ע"א בשם ר' יצחק הלוי).

¹¹² ראה מה שכתב הר"ן, דף כ, ע"א (מדפי הרי"ף), ד"ה אבל מברך הטוב והמיטיב.

¹¹³ ראה מסכת ברכות, דף מח, ע"ב.

¹¹⁴ במדבר, דף כב, ע"א. לעניינים הלכה נוספים הנידונים בצרור המור ראה: בראשית, דף נא, ע"ב (מיהודה, שסירב לתת לתמר את בנו השלישי, לאחר שמתו שני בניו הגדולים, למדים, ששתי פעמים הן חזקה, כפי שפסק הרא"ש); במדבר, דף ה, ע"א (י"לכן אמרו האחרונים: קבלה בידינו, שאין עוף שאין בו ששים כנגד דם הלב, להיות בטל בששים"), דף טו,

בפירושו על התורה רא"ס נוהג גם להסביר מנהגים ותקנות שתיקנו חז"ל, ובכלל זה גם את נוסח התפילה. בביאורו על הפסוק: "וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה" (בראשית, ב', ב) הוא דן בנוסח תפילת השבת ומסיק: "...ולכן אנו אומרים 'נשמת כל חי' בשבת, לרמוז שיש לנו נפש יתרה בשבת ובה אנו משיגים חכמה יתרה בשבת, לפי שהוא יום מוכן לכל השגה, ובפרט לצדיקים, שהם חיים, וזהו: 'נשמת כל חי'. ולכן הצדיקים הראשונים היו זריזים בכבוד השבת והיו יוצאים לקבל השבת בערב שבת, לפי שאז באה לחול על ראשיהם והיא נקראת 'כלה' והיו אומרים: 'בואו ונצא לקראת שבת כלה', היא כלה - מהכל כלולה, והיא כנסת ישראל, היא מלכות בית דוד. ולכן היו אומרים גם כן: 'בואו ונצא לקראת שבת מלכתא', והיא נפש דוד, דכתיב: 'והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים' (שמו"א, כ"ה, כט) וכו', היא קישור הצדיקים שמתקשרים בה, שנקראים 'חיים', וזהו: 'נשמת כל חי'. ולכן אנו אומרים בכניסת שבת: 'ופרוס עלינו סוכת שלומך', כי היא סוכת שלום והיא סוכת דוד הנופלת" וכו'¹¹⁵.

בביאורו לברכת כוהנים רא"ס מסביר, כי תפילת העמידה מסתיימת בברכת שלום, "לפי שהיא חתימת כל הטובות. ולפיכך אנו מתחילין גם כן 'ה' שפתי תפתח', שהוא השוואת היסודות, כי כמו שהשפתיים סיבת הדיבור, כן היסודות שבאדם סיבת החילוק והפירוד, ובהשוואת היסודות האדם בשלום ובמישור, וזהו: 'ה' שפתי תפתח', כמו: 'יִפְתַּח הגמלים' (בראשית, כ"ד, לב). וכשהשם יחסום היסודות שלא יקטרגו על האדם, מיד: 'ופי יגיד תהלתך'... ולכן באה החתימה מעין הפתיחה: 'עושה שלום במרומיו יעשה שלום עלינו', בעניין שיהיו כל היסודות בהסכמה אחת. ולכן אמרו, שצריך שיתן שלום לשמאל תחילה, כי בשלום יהיה לנו שלום, אחר שבה תלוי המחלוקת והשלום"¹¹⁶.

תיאורים היסטוריים וריאליה:

לתיאורים ההיסטוריים שביצרו המורי יש חשיבות רבה לחקר תולדות היהודים בתקופת הגירוש מספרד ומפורטוגל. בביאורו לפרשת הקללות שבסוף ספר ויקרא רא"ס מתאר את עמידתו האמיצה של ר' שמעון מימי, מגדולי חכמי פורטוגל בדור הגירוש, שלא היגר לצפון-אפריקה כרבים מאחיו היהודים, סירב להמיר את דתו ומסר נפשו על קידוש השם: "...ראינו שנתגרשו היהודים מקסטילייה, לפי שהיו בה כמלכים, ובאו לפורטוגל ועשו מה שעשו לנו ולתורותינו. ואחר כך הנשארים הלכו למלכות ישמעאל ולגלילות אחרים. יותר בפרט תמצא זה שנשארו בפורטוגל שיירים של מצווה המעכבים את הפורענות, שקידשו שם שמיים בפרהסיא ומסרו עצמם על קידוש השם ועמדו שם בבית האסורים ימים רבים. החכם השלם וקדוש רבי שמעון מימי ז"ל וחתניו לוקחי בנותיו, אנשים צדיקים, ואשתו הצדקת ואנשים אחרים צדיקים גמורים. ואעפ"י שעשו להם שימירו דתם בעל כורחם, עמדו על משמרתם ושמרו תורה ומצוות על אפם ועל חמתם מהמלך ומהשרים. עד שביני לבני נפטר לבית עולמו הה"ר שמעון זצ"ל הנוכח, בזמן שלא היה יהודי בכל המלכות, זולת אני והיהודים שהיו אסורים בבית האסורים עמי.

ע"א (מדוע יש לכרוך פרשיות של תפילין בשיער עגל); דברים, דף כא, ע"א (מדוע חוזר השי"ע על התיבות 'ה' אלהים אמת') ודף כט, ע"א (מדוע פותחים את ברכות קריאת-שמע בצורת היחיד "יוצר אור" אך חותמים בצורת הריבוי "יוצר המאורות").

¹¹⁵ בראשית, דף ד, ע"א.

¹¹⁶ במדבר, דף ה, ע"ב. למנהגים נוספים המתבארים בצרור המור ראה: ויקרא, דף ח, ע"ב (מדוע תיקנו רז"ל ההקפות על המת), דף יא, ע"א ו-יב, ע"א (מדוע קוראים פרשת מות בני אהרן ביום הכיפורים) ודף טז, ע"א (מדוע אומרים בסוף תפילת נעילה ביום הכיפורים שבע פעמים: "ה' הוא האלהים"); במדבר, דף ט, ע"ב (מדוע אומרים במוצאי שבת "ויהי נעם" בשר ובנעימה) ודברים, דף יז, ע"ב (מדוע שמים את הערלה לאחר המילה בכלי מלא חול).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ובשביל זכות הצדיק נזדמן שם אב ובנו, שהיו אנוסים ומשמשים בבית האסורים. ולהם נתן השופט הגדול ושר בית הסוהר רשות שיליכוהו חוץ לעיר ויקברוהו שם. ויוציאוהו ויניחוהו מחוץ לעיר והם הלכו להם מנגד. ונתחברו יותר מארבעים אנשים צדיקים מהאנוסים שהמירו דתם בעל כורחם, וקברוהו בבית הקברות של היהודים והספידוהו שם כראוי¹¹⁷.

בביאורו על הבטחת ה': "ונתתי גשמיכם בעתם" (ויקרא, כ"ו, ד) הוא כותב: "גאונו ותפארתנו ועוזנו ביד שובינו - היות לנו כוח להוריד הגשמים בעתם בכוח תפילתנו". והוא מוסיף ומספר: "ודבר מפורסם הוא, כי על זה התנאי קיבלו אותנו בארץ העמים כשגלינו מארצנו. וכבר קרה כזה, כי במלכות ארגון בזמן עצירה, השליכו היהודים כולם מחוץ לעיר וסגרו השערים בעדם עד שיביאו המים. ודרש הרב ׳ן חסדאי קרשק״ש זצ״ל וכה אמר בתחילת דבריו: ׳לנו המים׳. והשי״ת פקד את עמו ונתן להם מים. וכאלה רבות¹¹⁸.

בביאורו לפרשת ויקהל הוא מצטט מתוך דרשה שדרש בקסטיליה קודם הגירוש, שממנה אפשר ללמוד על התנהגות הציבור שם בשעת קריאת התורה: "אעפ״י שישאל עוסקים בתורה, אין מכבדין אותה... וכן רגילין בשעה שמוציאין ספר תורה מן ההיכל, מיד יוצאים ברובם למלאכתם או לדבר לשון הרע... זאת רעה שנייה שעושים ישראל בשעת קריאת התורה, שהדין הוא, שיש להם לשמוע לדברי החזן שהוא קורא בספר ולכוון לדבריו, לראות הדברים שאומר אם קיימו אותם או ביטלו אותם, לשוב בתשובה. ויש להם לכוון בדבריו כיום מתן תורה, שהיה יושב בהר, שהוא כמו תיבה, ואומר: 'אנכי ה'...' לא יהיה לך' (שמות, כ', ב), כמי שקורא בספר וכל העם תחת ההר שומעים ומכוונים. והם אינם עושים כן, אלא כולם מספרים אלו עם אלו בדברי מהתלות ותעותעים ובדברי המלאכות חדשים גם ישנים. ואותן שאין עושים כן, קורין בחומשין בקולי קולות, והרי אמרו¹¹⁹: 'תרי קלי לא משתמעו'... רעה שלישית הנהוגה בינינו בעוונותינו, שעומד ס״ת פתוח ביום שבת ואין רוצים לעלות ולראות את פני האדון ה' ומזלזלים בכבוד התורה בעבור כבודם ואומרים: 'איני רוצה לעלות אלא שלישי או שביעי, ואם אני עולה מי יעלה אחרי', בעניין שנשאר הספר פתוח ביום השבת בתיבה, ולא קם ולא זע איש מהם¹²⁰.

בביאורו לפרשת כי תצא רא״ס מבאר את הלכות 'אשת יפת תואר' על פי מנהגי הלבוש וההתקשטות שראה אצל הערביות בצפון-אפריקה. ב׳יפת התואר׳ צריכים להתקיים ארבעה תנאים קודם שיבוא עליה בן ישראל: "האחד: 'וְהִבְאֵתָה אֵל תוֹךְ בֵּיתְךָ' (דברים, כ״א, יב) - לפי שבנות הגויים הם מופקרות והם פרוצות בעריות ואין להם בושת פנים ומצחיהם נחושה והולכות בשוקים וברחובות, ואצל כל פינה יארובו לצוד נפשות נקיים ולדבר עם האנשים, לזה אמר: 'וְהִבְאֵתָה אֵל תוֹךְ בֵּיתְךָ', שלא תהיה יצאנית, אלא סוגרת ומסוגרת... והשני: 'וגלחה את ראשה' (שם) - לפי שבנות הגויים מתקשטות בפנים צהובות ובשער מגולה וסורקות שערן במסרק ומחלקים אותו לשניים ומשימים אותו על הצדעים, וכן קולעות שערן מעשה קליעה לעלות וליראות לפני האנשים... והשלישי: 'ועשתה את צַפְרֵנֶיהָ' (שם) - לפי שבנות הגויים מתקנים צפרניהם של יד ורגל וצובעים אותן במין צבע כמנהג הישמעאלים, בעניין שיהיה בידיהם שינוי ויסתכלו בהם ויקחו ידיהם וימשמשו בהם, עד שנדלק בהם אש של גיהנום ושל יצר הרע... והרביעי: 'והסירה את שמלת שביה

117 ויקרא, דף יח, ע״א. לתיאורים נוספים של הגירוש ראה, למשל: במדבר, דף כג, ע״ב ודברים, דף ח, ע״א.

118 שם, דף יז, ע״ב.

119 מסכת ראש השנה, דף כז, ע״א.

120 שמות, דף כט, ע״א-ע״ב.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מעליה' (שם, שם, יג) - לפי שבנות הערביים מתקנות עצמן בבגדי משי וארגמן שש ורקמה, לפתות ולהסית האנשים בהם... והוא הדין: 'ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים' (שם) - לפי שבנות הערביים רגילות בשחוק וקלות ראש, שהוא סימן לערווה"¹²¹.

לסיכום: 'צרור המור' הוא ביסודו פירוש דרשני-קבלי. ריבוי הפירושים השונים על אותם עניינים ופסוקים וכן אופיים של פירושים אלה, הכוללים דברי מוסר ועוסקים גם בענייני הלכה, מנהגי היומיום ונוסח התפילה, פותחים פתח להנחה ש'צרור מור' הוא סיכום הדרשות שדרש ר' אברהם סבע מדי שבת בספרד מולדתו ובמקומות שאליהם הגיע במהלך נדודיו.

¹²¹ דברים, דף טו, ע"ב. לענייני ריאליה נוספים ראה: בראשית, דף כ, ע"א (דעות עמי הארצות והטועים) ושמות, דף ב, ע"ב (על המחלוקת בימיו).